

EN UP-TO-DATE VIDENSKABSTEORI?

David Budtz Pedersen, Frederik Stjernfelt og Simo Køppe (red):

Kampen om disciplinerne – Viden og videnskabelighed i humanistisk forskning

Hans Reitzels Forlag 2015, 432s.

■ BERNARD ERIC JENSEN

Kampen om disciplinerne udgør hovedresultatet af forskningsprojektet *Humanomics: Mapping the Humanities*, der blev finansieret af Velux Fonden og ledet af David Budtz Pedersen og Frederik Stjernfelt, og som havde en faghistoriker, Uffe Østergård, i projektgruppen.

Betraget i et fugleperspektiv er videnskabsteori i løbet af de sidste 50 år kommet til at indtage en central placering inden for human- og samfundsvidenskaberne. Det skyldes flere delvis forbundne forhold. En mere refleksiv tilgang til videnskabelig forskning danner nu normen, og det fordrer en mere åbenbar videnskabsteoretisk positionering af forskningsprojekter, end hvad der var tilfældet, da neopositivismen var den dominante videnskabsteori. I kølvandet af positivismekritikken har human- og samfundsvidenskaberne måtte håndtere tilspidsede paradigmatisk konflikter – et forhold, der også har skærpet kravene til videnskabsteoretisk refleksion.

Inden for historievidenskaben udløste f.eks. Hayden Whites påvisning af, at historie har karakter af og må behandles som en tekst, en dybtgående paradigmatisk konflikt. Den dannede baggrunden for udgivelsen i 1990 af et nummer af *Den jyske Historiker* med titlen *Findes historien – virkelig?*, hvor Gustave Dorés tegning af Don Quixote, der sidder i en lænestol omgivet af alskens opdigtede personer og fabeldyr, blev brugt som forsideillustration.

Tidligere blev videnskabsteori ofte anset for at være et luksusfænomen i forskeres hverdagsliv – interessant måske, men ikke videre afgørende. Sådan er det ikke længere. I dag indgår videnskabsteoretisk refleksion som en integreret del af forskeres faglighed. Derfor er det vigtigt, at den løbende bliver stimuleret og holdt i live, og at debatten herom er både dybdeborende og klargørende. *Kampen om disciplinerne* viser sig at være et heterogent værk, og anmeldelsen af dets enkelte dele må derfor også tage sig ret forskelligt ud.

EKLEKTICISME SOM DAGSORDENSSÆTTENDE

Projektet har haft to overordnede målsætninger. Den første er "at beskrive en ny videnskabsteoretisk dagsorden i humaniora" (s. 9), den anden "at udvikle en aktuell humanistisk videnskabsteori" (s. 7).

Hvad den første angår, må der spørges: Ny i forhold til hvad? Det forekommer oplagt at sammenligne det nye projekt med *Humanistisk videnskabsteori* redigeret af Finn Collin og Simo Køppe, der udkom første gang i 1995 og med 3. udgaven fra 2014. Sidstnævnte satte fokus på de konkurrerende og skoledannede videnskabs-teorier inden for humaniora, herunder deres antagelser om videnskabelighed. *Kampen om disciplinerne* vil derimod "præsentere en ny sammenhængende fremstilling af centrale indholdsmæssige aspekter af aktuel humanistisk forskning" (s. 9). Her drejer det sig altså snarere om empirisk-deskriptive analyser af, hvad danske forskere forstår ved humanistisk videnskabsteori, når de bruger den.

Bogens redaktører – Budtz Pedersen, Stjernfelt og Køppe – fremhæver gerne projektets innovative profil, men gør det samtidig let for dem selv ved at fejlfremstille de positioner, som de distancerer sig fra. De peger f.eks. på, at humanistisk videnskabsteori hidtil har haft dikotomier som afsæt, og det anføres, at Diltheys teori var baseret på en dikotomisk skelnen mellem 'forståelse' og 'forklaring'. Det er imidlertid en misvisende fremstilling.¹ Det afgørende for forskere i en hermeneutisk tradition er, at humanvidenskaber også må gøre brug af erkendelsesformer, der ikke benyttes i naturvidenskaberne, herunder det at 'fortolke' menneskers intentioner og betydningsdannede praksisser.

Tværgående empiriske undersøgelser af, hvordan humanistisk videnskabsteori forstås i praksis, må hilses velkommen. De udgør en mangelvare. Hvad har det nye projekt fundet frem til, og hvad skal der gøres i lyset heraf? Det påviser både, at "et nyt humaniora er på vej" (s. 9), og at der mangler "en opdateret videnskabsteoretisk fremstilling, der tager udgangspunkt i den faktiske forskningspraksis" (s. 10). En hovedkonklusion er: "De enkelte forskere og forskningsfelter kombinerer [ofte] forskellige videnskabsteoretiske positioner og trækker på forskellige teoretikere. Der er en høj grad af *eklekticisme* på det teoretiske plan, hvor forskere låner elementer fra den videnskabsteoretiske værktøjskasse til at forstå og disponere deres forskning" (s. 11).

Sikkert en rimelig beskrivelse af megen forskningspraksis, men begrebet "eklekticisme" bruges såvel deskriptivt som normativt. Brugt deskriptivt angiver termen blot, at forskere kombinerer delelementer fra forskellige teoritraditioner uden at tage eksplicit stilling til, om det er videnskabeligt frugtbart og forsvarligt. Brugt normativt angiver den, at det er videnskabeligt uholdbart, såfremt forskere kombinerer delelementer fra inkompatible teoridannelser.

I den udstrækning, at eklekticisme i dag er dagsordensættende, må der spørges: hvordan stiller Budtz Pedersen, Stjernfelt og Køppe sig til den problematik? Primært viger de uden om ved at erklære "Videnskabsteoriens formål er ikke længere [i dag] at være en normativ målestok" (s. 14). Det kan lægge op til at legi-

1 Jensen: 'Historisme'.

timere, at *anything goes* i humanistisk forskning, og dermed fremstå som et for-svar for en erkendelsesrelativisme.

Når Køppe sidenhen tager spørgsmålet op, bliver billedet mere sløret. Dels erklærer han, at "eklekticisme [ikke] kan vælges fra eller undgås", da den er en "eksistensbetingelse for videnskabelig udvikling" (s. 43). Men samtidig peger han på, at det til tider kan dreje sig om at kombinere teorier, hvor "forskellene [er] så store, at der hurtigt vil manifestere sig brudflader, som det ikke er muligt at udglatte" (s. 39). Han undlader dog at gøre rede for, hvad der i så fald skal gøres.

Redaktørernes behandling af eklekticismespørgsmålet virker ret lemfældig. Det er en følge af, at deres håndtering af spørgsmålet, om der indgår en normativ dimension i al videnskabsteori, mangler klarhed og analytisk dybde. Som jeg ser det, har kampen om disciplinerne til stadighed også været en kamp om, hvad der skal forstås ved videnskabelighed og dermed også uvidenskabelighed. Videnskab er også et normativt begreb, og videnskabsteori udfylder en regulativ funktion.

EN GENOPVAKT NEOPOSITIVISME?

Projektets anden målsætning er – som nævnt – "at udvikle en aktuel humanistisk videnskabsteori" (s. 7). Konturerne heraf skitseres i indledningen, men igen springer redaktører over, hvor gærdet er lavest, idet de undlader at gå i clinch med konkurrerende opfattelser. Der opregnes tre uforenelige positioner, hvorefter de – uden nærmere argumentation – går ind for følgende position: "Naturvidenskab, samfundsvidenskab og humaniora er alle videnskaber og hviler på de samme principper. (...) Der er kun én videnskabelighed" (s. 18). Det virker som et forsøg på at genoplive den neopositivistiske idé om en enhedsvidenskab og svarer til Jan Riis Flors karakteristik heraf i *Humanistisk videnskabsteori*: "Videnskabernes udgør et samlet enhedsligt system: Der er ikke dybtgående principielle forskelle på metoder, begreber og genstande inden for de forskellige videnskabelige discipliner".²

At ville genoplive en neopositivistisk videnskabsopfattelse er et legitimt projekt, men måden hvorpå Budtz Pedersen, Stjernfelt og Køppe gør det, er sagligt utilfredsstillende. Når videnskabsteoretikere har argumenteret for, at ontologiske forskelle i videnskabernes genstandsområder fører flere former for videnskabelighed med sig, burde de forholde sig argumenterende hertil. Den analytiske filosof John Searle har peget på, at der er videnskaber, der kun udforsker det, der har status af 'ontologisk objektivitet' (f.eks. naturvidenskaber), hvorimod andre (f.eks. de humanistiske) også må udforske det, der har status af 'ontologisk subjektivitet'.³ Tilsvarende peger den fænomenologiske filosof Dan Zahavi på, at humanvidenskab ikke – som naturvidenskaberne – kan nøjes med at forske med

² Flor: 'Positivism', 107.

³ Searle: *Mind, Language and Society*, kap. 2.

afsæt i et tredjepersonsperspektiv, men tillige må inddrage et førstepersonsperspektiv.⁴

I anden sammenhæng har Køppe fremhævet noget lignende: "Kvalitative metoder anvendes inden for human- og samfundsvidenskaber. Der er (...) en principiel begrænsning af genstandsområdet, idet kvalitative metoder ikke lader sig anvende over for de fænomener, som man beskæftiger sig med i naturvidenskabene. Dette skyldes grundlæggende, at kvalitative metoder kun kan anvendes over for genstandsområder, som involverer et menneskeligt subjekt".⁵

Når et projekt som målsætning har "at udvikle en aktuel humanistisk videnskabsteori" og dernæst hævder, at al videnskab "hviler på de samme principper", må der kunne forventes en argumenteret indholdsbestemmelse af denne videnskabelighed.

Et pauvert bud herpå fremlægges i Køppes kapitel om data og teori i humaniora, der mest har karakter af et 'genoptryk' af det kapitel om empiri og teori i *Humanistisk videnskabsteori* (2014), han forfattede sammen med Rasmus Helles. I *Kampen om disciplinerne* undlader han dog at genoptrykke følgende konkluderende bemærkning: "Vores præsentation af den videnskabelige proces [er] naturligvis [!!!] i sig selv udtryk for en bestemt videnskabsteoretisk opfattelse og er uforenelig med en række andre perspektiver".⁶ Et sådant udsagn ville ikke passe videre godt med den vi-alene-vide-holdning, der kendetegner dele af det nye værk.

Køppes indkredsning af den fælles videnskabelighed nærmer sig i øvrigt en klassisk neopositivisme, således som f.eks. Jørgen Jørgensen forstod den. Når Køppe redegør for videnskabelig dataetablering, minder det om Jørgensens 'fundamentale iagttagelsesligning', hvor det erkendende subjekt alene betragtes som en fejlkilde i erkendelsesprocessen.⁷ Med Køppes ord: "Tanken er, at hvis vi renser vores tænkning for forudfattede konstruktioner om, hvordan tingene hænger sammen, står vi tilbage med en relativ tom bevidsthed, hvis primære opgave det er at registrere forekomster af sammenhænge mellem de variable, der indgår" (s. 34).

I fortolkningsteori kaldes det *the principle of the empty head*: jo mindre et erkendende subjekt ved, desto bedre skulle det kunne fortolke en tekst. Køppe forbigår gerne det erkendende subjekts rolle i videnskabelige erkendelsesprocesser og retter i stedet opmærksomheden mod følgende: "Teorien har en væsentlig funktion i relationen mellem data og empiri. Det er den, der selekterer i de uendelige data og afgør, hvad der er empirisk gyldigt i det enkelte projekt" (s. 33). Det er således ikke en regelret genoplivning af en klassisk neopositivisme, snarere en version opdateret i lyset af Karl Poppers kritiske rationalisme.

4 Zahavi: 'Fænomenologi', 187-222.

5 Helles & Køppe: 'Kvalitative metoder', 568-569.

6 Køppe & Helles: 'Empiri og teori', 532.

7 Jørgensen: *Indledningen til Logikken og Metodelæren*, 111.

Hos Køppe ses forskerne ikke som aktørerne i erkendelsesprocesserne, tværtimod får 'teori(en)' tildelt rollen som aktør. Der fremlægges dog ingen empiriske belæg for, at humanvidenskabelige forskere faktisk forstår deres egen erkendelsesvirksomhed på en sådan måde. Flere nøglebegreber glimrer i øvrigt ved deres fravær i Køppes fremstilling.

Et fravær er begrebet 'problemstilling': de spørgsmål, forskere sætter sig for at besvare – et sagforhold, der ellers plejer at stå centralt i kurser om videnskabelig metode og teori. Forskningsprocesser fremstilles hos Køppe ikke som intentionel aktivitet: menneskers målrettede forsøg på at besvare spørgsmål og løse problemer ved brug af videnskabelige metoder. Der er derfor afgørende forskel på Køppes position og Østergårds 'funktionelle kildebegreb' (s. 189). Ifølge sidstnævnte kan historieforskeres datamateriale kun defineres og afgrænses i lyset af de problemstillinger, de har sat sig for at bearbejde. Her har forskerne aktørrollen, og heraf følger: uden forskere med en problemstilling ingen forskningsproces.

Et andet bemærkelsesværdigt fravær i fremstillingen af videnskabelige forskningsprocesser er begrebet 'indsigt' – trods det, at Budtz Pedersen, Stjernfelt og Køppe selv peger på, at humanvidenskabernes mål er at give "indsigt i mennesket via dets tænkning, sprog, kultur og historie" (s. 10, jf. s. 38). Indsigt udfylder erkendelsesmæssigt en helt anden funktion end de observationer/iagttagelser, som Køppe især beskæftiger sig med. Indsigt er erkendelsesproduktiv, idet indsigter udgør de afgørende 'erkendelsesspring' i en forskningsproces.⁸ Forskere begriber sagforhold og sammenhænge ved at oparbejde indsigt heri, og de udmøntes i begreber og teorier. Det gælder også i naturvidenskabelig forskning, og når der tales om Newtons klassiske fysik, Einsteins relativitetsteori og Bohrs atommodel, angiver det, hvem der først fik de relevante indsigter. Det er forskerne, der oparbejder indsigt i sagforhold, uden indsigt ingen begreber eller teorier.

Værkets redaktører er i øvrigt ikke indbyrdes enige om det erkendende subjekts rolle i videnskabelige erkendelsesprocesser. Hvor Køppe mestendels forbigår den problematik, fremhæver Budtz Pedersen andetsteds: "I såvel naturvidenskaben som samfundsvidenskaben og humaniora er det nødvendigt at operere med et subjektbegreb, der tematiserer og beskriver mennesket som en kausal, intentionel, kulturel, social og politisk formende faktor" (s. 147-48). Som jeg vurderer det, kunne *Kampen om disciplinerne* være blevet et mere givtigt og perspektivrigt bidrag til den videnskabsteoretiske debat, havde værkets redaktører søgt at udmønte de erkendelses- og videnskabsteoretiske konsekvenser af sidstnævnte statement.

8 Om indsigters rolle i en erkendelsesproces se Jensen: 'Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag', 113-148.

ET KOMPLEKST HUMANIORALANDSKAB

Som forsøg på at etablere en ny samlet humanistisk videnskabsteori er *Kampen om disciplinerne* således ikke videre vellykket. Til gengæld er værket interessant og tankevækkende, når det anskues som en deskriptiv-afklarende fremstilling af nutidens komplekse humaniora, inklusiv opbrudstendenser og brudflader.

David Budtz Pedersen og Finn Collin leverer ikke alene en nyttig analyse af fire af de konkurrerende subjektbegreber, der i dag gør sig gældende blandt fagfolk. Det drejer sig om den biologiske, kulturelle, økonomiske og juridiske menneskeopfattelse. De kommer tillige med et bud på, hvor fremtidens konfliktflade vil ligge: "Hvor 1900-tallet var kendetegnet ved en strid imellem det kulturelle menneskebillede og det biologiske menneskebillede, vil 2000-tallets intellektuelle strid stå mellem to versioner af det biologiske menneskebillede" (s. 168). Et, der aldeles er bundet til det biologiske, og et andet, hvor mennesker kan løsgøre sig fra deres biologiske arv.

Budtz Pedersen, Køppe og Stjernfelt fremlægger en klargørende analyse af den 'samfundsmæssige vending' i humanistisk forskning. Herved forstås den "stigende interesse for de humanistiske genstandsområders samfundsmæssige forfatning" (s. 221), og der peges på, at det primært drejer sig om at inddrage antropologiske og sociologiske synsvinkler, hvorimod hverken nationaløkonomi eller politologi spiller nogen central rolle i humaniora. Forfatterne beskæftiger sig især med Foucaults vidensarkæologi, socialkonstruktivismen og Latours aktør-netværks-teori og peger på, at det har medført en øget interesse for mikrosociologiske og etnometodologiske snarere end for makrosociologiske problemstillinger. En af deres pointer bliver derfor, at den 'samfundsmæssige vending' har været fulgt op af "en delvis relativisering eller opløsning af samfundsbegrebet" (s. 221).

Der har ikke kun været en 'samfundsmæssig vending' inden for humaniora, men også en 'kulturel vending' – et tema, Esther Oluffa Pedersen og Frederik Stjernfelt tager op, hvor kulturbegrebet indsættes i en både forskningsstrategisk og identitetspolitisk sammenhæng. Der skelnes fagligt mellem to grundbetydninger af kultur, der kan betegne såvel menneskers måde at leve på som de genstande, de frembringer og bruger, og der peges på, at begrebet 'kultur' har præget humanisters selvforståelse i en sådan grad, at flere ligefrem definerer deres fag som en kulturvidenskab. Identitetspolitisk står begrebet 'kultur' i centrum for de pågående debatter om overgangen fra et mono- til et flerkulturelt samfund, og her modstilles de 'bløde' og de 'hårde' udgaver af en multikulturalisme.

Niels Ole Finnemann bidrager med en tankevækkende analyse af, hvordan de digitale medier fordrer nytænkning om information og medier. De har medført et brud med den kartesianske dualisme, der lå til grund for den fremherskende opfattelse af information og medier. Det kan ske – påpeger Finnemann – ved at erkende, at "al menneskeligt tilgængelig information er fysisk medieret" (s. 337). Dels har alle former for bevidsthedsliv en indbygget neurofysiologisk dimension, dels kan mennesker eksternalisere deres mentale processer gennem et stadigt

bredere repertoire af medier. "Hvert nyt medie bidrager på den ene side til at udvikle den menneskelige kommunikations- og handlingsrækkevidde i henseende til tid og sted, men de bidrager på den anden side også til at udvide det, vi kan opleve i og vide om os selv og verden" (s. 338).

ET AFTEORETISERET HISTORIEFAG?

Faghistorikere vil antagelig mest interessere sig for Uffe Østergårds kapitel i *Kampen om disciplinerne*. Det er bogens længste bidrag, historie er det eneste 'klassiske' humaniorafag, der behandles for sig, og hvor andre fokuserer på 1900-tallet og det tidlige 2000-tal, starter Østergård i oldtidens Grækenland. Fremstillingen af de lange linjer i fagets historie skæres over den velkendte læst med afsæt i Herodot og Thukydide, men Østergård føjer nye perspektiver til ved at se på samspillet mellem historiefag på den ene side og historiefilosofi og etnografi på den anden.

Her skal Østergårds samtidskarakteristik af dansk faghistorie stå i fokus. Han har haft gode forudsætninger for at fremlægge en sådan, da han siden 1970'erne har været en særdeles aktiv og ofte provokerende deltager i den løbende debat om fagets videnskabsteori. Som forventeligt er hans nye bidrag hertil interessant og provokerende, men skæmmes noget af hans nærmest ubændige trang til at ville gøre det faghistoriske miljø i Aarhus til fagets dynamiske og innovative centrum.

De fleste historikere bliver ikke overrasket, når Østergård skriver: "Opgøret med det såkaldte 'materielle kildebegreb' til fordel for et 'funktionelt kildebegreb' (...) er et stort og stadig blivende resultat af historisk-metodiske diskussioner i 1950'erne og 1960'erne" (s. 189). Men dernæst tilføjes, at "den prisværdige metodebevidsthed [har] ført til en høj grad af teoriblindhed og reelt efterladt faget åbent for kritik for at være teoriløst" (s. 190). Dele af dansk faghistorie har uden tvivl været kendetegnet ved en afstandtagen fra brug af teori i forskningen,⁹ men har det været en følge af fremkomsten af det funktionelle kildebegreb? Det sandsynliggøres ikke.

Kernen i et funktionelt kildebegreb er, at "noget [får] først status af en kilde i historiefaglig forstand, når det indgår i en forskningsproces og bruges til at begrunde et svar på de spørgsmål, som historikeren har sat sig for at besvare. (...) Problemstilling og kildeafgrænsning hænger funktionelt sammen".¹⁰ Når en forskningsproces forstås som en problemstyret aktivitet, må historikeren tillige søge at kvalificere sine problemstillinger, og det kan ske ved at inddrage relevante teorier. Hertil kommer, at en analyse af 'levningsslutninger' godtgør, at de – implicit eller eksplicit – gør brug af systematiseret indsigt i natur- og kulturprocesser.¹¹

9 Jeg har fx søgt at belægge det sagforhold i forbindelsen af firbindsværket *Dansk identitetshistorie*, 1991-92. Jf. Jensen: 'Dansk identitetshistorie I', 326-52 og 'Dansk identitetshistorie II', 75-98.

10 Bekker-Nielsen: *Gads historieleksikon*, 250.

11 Bekker-Nielsen: *Gads historieleksikon*, 250f. Jf. også Jensen: 'Et funktionelt kildebegreb – erkendelsesfremskridt eller faglig deroute?', 89-96.

Er teoriløsheden i dansk faghistorie ikke en følgevirkning af det funktionelle kildebegreb, hvad skyldes den da? Den skal efter min opfattelse snarere ses som en afledt effekt af et fremherskende virkelighedssyn i dansk faghistorie: en hverdagsmaterialisme – det virkelige er alt det, der kan ses, tages og føles på. Den virkelighedsopfattelse lå bag det materielle kildebegreb, og etableringen af et funktionelt kildebegreb er ofte ikke blevet fulgt op af afviklingen af det virkelighedssyn, der i slutningen af 1800-tallet blev normsat sammen med et materielt kildebegreb.

Eftervirkninger heraf viser sig i øvrigt i Østergårds egen fremstilling. Ved behandlingen af konstruktivistisk nationalismeforskning skriver han: "Det centrale i den modernistiske tese [er] at nationer og national identitet i høj grad er resultat af få intellektuelles bevidste indsats for at 'konstruere', 'opfinde', eller 'imaginere' forhold, som først senere bliver 'materielle', i kraft af at det store flertal begynder at opføre sig, som om de var 'virkelige' størrelser" (s. 211).

Anførelsestegnene viser, at han ikke helhjertet har taget en af de helt centrale indsigter, der ligger bag den sproglige og kulturelle vending, til sig, nemlig at menneskers betydningsdannende praksisser (inkl. brug af verbalsprog) er med til at forme, hvordan de føler, tænker og handler og bliver dermed virkelighedsprægede og -frembringende.¹² Ord og begrebers betydning er i øvrigt noget, der ikke kan ses, tages og føles på, tværtimod udgør det en dimension ved virkeligheden, der må begribes, og det fordrer indsigt.

I Østergårds karakteristik af dansk faghistorie peges der ikke kun på, at faget har været præget af et "dilemma mellem ateoretiske arkivundersøgelser og systematisk teori- og begrebsanvendelse" (s. 202), men ligeledes på, at der er sket "en retraditionalisering og afteoretisering af store dele af historiefaget, især den såkaldte samtidshistorie" (s. 214). Brugen af præfikserne 'af-' og 're-' viser, at Østergård er af den opfattelse, at den teoriløse faghistorie i dag står stærkere, end det tidligere var tilfældet.

Det udgør en interessant hypotese, men den belægges ikke empirisk og passer i øvrigt ikke med det, Jan Pedersen i 2014 nåede frem til i sin analyse af *Forandringens brise. Historisk Tidsskrift 1988-2003*, hvor der peges på, at dansk faghistorie i det tidsrum blev præget af, hvad han benævner en sproglig, identitetspolitisk og liberal vending.¹³ Østergård er på det rene med, at den teoriløse faghistorie ikke er enerådende i dagens Danmark, og Pedersens analyse sandsynliggør, at den nok er mindre fremherskende, end Østergård antager i sin fremstilling.

FAGHISTORISKE NYBRUD

To vigtige opbrud har – ifølge Østergård – kendetegnet nutidig dansk faghistorie. Det ene benævnes "bestræbelsen på at sætte fortælling i centrum", det andet den

¹² Jf. Bekker-Nielsen: *Gads historieleksikon*, 359 & 569f.

¹³ Jf. Pedersen: 'Forandringens brise', 230-97.

"kulturhistoriske vending", de opbrud "indtraf næsten samtidig i Danmark, men er ikke identiske" (s. 212).

Arven efter Kristian Erslev har vist sig at være en særdeles tvetydig affære. Han var den første til at arbejde med et funktionelt kildebegreb, det faldt dog ikke i god jord blandt hans elever, der anså det for at være et fagligt *faux pas*. En funktionel tilgang dukkede igen op i 1960'erne, men først i løbet af 1970'erne blev et funktionelt kildebegreb klart italesat og gjort til den fremherskende norm i faget. Andre dele af arven efter Erslev har også haft et langt efterliv. Det gælder hans principielle skelnen mellem historieforskning og -skrivning – en skelnen, der har tilskyndet faghistorikere til at nedprioritere eller endog helt afmontere fagets narrative dimension.

Østergård søgte i 1980'erne at få dagsordensat den narrative dimension,¹⁴ men uden større held. Først med den såkaldte historikerfejde i Weekendavisen i efteråret 1992, igangsat af Lotte Hedeager, Birgitte Possing og Henrik Stevnborg, kom det narrative igen på fagets dagsorden og fik affødt en tilspidset debat.¹⁵ Den vedrørte dog mestendels kun den ene side af den narrative problematik (White → historie som tekst), men tog ikke for alvor hul på den anden side af dette problemkompleks, nemlig at anskue historisk-socialt processer som levede historier. I så fald forstås det narrative som et kendetegn ved selve det historisk-socialt ontologi.¹⁶

Det er velbegrunderet at se 'bestræbelsen på at sætte fortælling i centrum' som et nybrud inden for dansk faghistorie, og det illustreres her med Ulrik Langens indsats. Det sker med to argumenter. Dels brugte Langen sin tiltrædelsesforelæsning i 2012 til at fremlægge "et program om fortællingen som det centrale i historiefaget",¹⁷ dels har han selv indfriet sit program i "flere velskrevne bøger" (s. 192), bl.a. i *Det sorteste hjerte. Historien om et dybt fald i enevældens København* (2012). I vurderingen af det værk når Østergård dels frem til, at "Langen kommer langt i sin bestræbelse på at erstatte abstrakt analyse med detaljerig – og velskrevet – fortælling". Samtidig peger Østergård dog på: "det er, som om det vellykkede arbejde med at grave de ukendte personer ud af arkiverne er kommet til at stå i vejen for den større historie, som ellers antydes i indledningen" (s. 193).

Når dette nybrud illustreres med Langen, må et spørgsmål dog melde sig: Er det et videre velvalgt eksempel inden for Østergårds analyseramme? Det trænger sig på, fordi Langen tillige kunne bruges til at belægge andre af Østergårds centrale pointer. Langen eksemplificerer, at dele af dansk faghistorie i dag ikke kun er kendetegnet ved 'ateoretiske arkivundersøgelser', men tillige ved en tilstræbt 'afteoretisering' og 'retraditionalisering' af faget.

14 Jf. fx Østergård: 'Hvordan skriver man (en) god historie?'. *

15 For en oversigt over dele af debatten se Jensen: 'Selvrefleksion i dansk faghistorie', 85-108.

16 Jf. Bekker-Nielsen: *Gads historieleksikon*, 438.

17 Jf. Langen: 'Historien er gammel og gerrig', 144-54.

Findes der bedre eksempler på en retraditionalisering end Langens legitimering af sit fortællingsprogram med henvisning til især Johannes Steenstrups *Historieskrivning* (1915)? Det udgør et oplagt eksempel på en tilstræbt afteoretisering, når Langen tilslutter sig Steenstrups statement: "Historien er den lettest tilgængelige af alle Videnskaber. Enhver kan læse Historie uden Forstudium; det er det mindst tekniske af alle Fag og har saa at sige ingen Betegnelser eller Begreber, som tilhøre det alene og om hvis Betydning Læseren først maa skaffe sig Kundskab".¹⁸ Langen lægger i øvrigt ikke kun op til en retraditionalisering og afteoretisering, til tider fremstår han endog som talsmand for en anti-teoretisk tilgang: "teorierne bliver et panser, der beskytter os, men samtidig afskærer os fra fortidens levede liv".¹⁹

Den 'kulturhistoriske vending' fremstilles som et opbrud "med inspiration fra især fransk mentalitetshistorie" (s. 190). Østergård har ofte i sine egne kulturhistoriske studier anvendt mentalitetsbegrebet, men kommer ikke ind på, at det begreb – så vidt jeg kan skønne – ikke har vist sig videre frugtbart i en forsknings-sammenhæng. Det skyldes især, at det får fæstnet al for megen opmærksomhed ved de før-bevidste sider af et menneske- og samfundsliv på bekostning af deres intentionelle, vidensbaserede og målrettede handlinger.

Den nye kulturhistorie har uden tvivl været med til at omprofilere dansk faghistorie, men Østergårds fremstilling heraf er ikke kun ensidig, den bliver også på et centralt punkt aldeles problematisk. "Alle samfund" – påpeger han – "har kultur, idet kultur bredt bestemmes som adfærdsregulerende normer, hvormed samfund definerer, reproducerer og forsvare sig over for 'naturen' og andre kulturer" (s. 212). Her gøres samfund til en slags 'supra-aktør', der handler på samme måde, som mennesker gør. Det er en yderst problematisk antagelse, i videnskabs-teoretiske termer drejer det sig slet og ret om en hypostasering.²⁰

Østergårds definition af kultur som "adfærdsregulerende normer" er i øvrigt alt for snæver. Det er velbegrundet – inspireret af Norbert Elias – at interessere sig for "discipliner[ing] til (løn)arbejde, fritid og (selv)beherskelse af krop og sind (affektkontrol)" (s. 212), men de disciplineringsprocesser har i betydelig grad været et resultat af andre menneskers målrettede handlinger (fx opdragelse og skoling). Hertil kommer, at kultur inkluderer meget mere end adfærdsregulerende normer. Det mere afgørende er, at kultur vedrører menneskers betydningsdannende praksisser (på engelsk: *signifying practices*), og de tilegnes og udvikles gennem indsigt-baserede læreprocesser. Kultur kan derfor ikke alene videreudvikles, den kan tillige deles med andre uden, at de selv skal give afkald på den.

18 Sst., 153.

19 Sst., 154.

20 'Hypostasering (...) å slutte fra det at et begrep er meningsfullt og mulig til at det begrepet står for, har selvstendig virkelighet', Store norske leksikon, www.snl.no/hypostasering/filosofi (19.11.2015).

Det kulturelle bliver dermed en helt afgørende variabel, når forandringsprocesser skal forstås og forklares.²¹

HVAD UDGØR VEJEN FREM?

Østergårds bidrag til *Kampen om disciplinerne* kommer antagelig til at stå som en vigtig brik i den videnskabsteoretisk debat blandt historikere af fag. Det får især sat fokus på det centrale spørgsmål om, hvad der i dag fremstår som den 'bedre vej' frem, når der skal udstikkes en fremtidig kurs for videreudviklingen af dansk historievidenskab.

Her findes en afgørende konflikt- og brudflade. Østergård og Langen indtager her to næsten helt inkompatible positioner. Østergård plæderer for, at inddragelse af systematisk teori vil kunne modvirke den igangværende retraditionalisering og afteoretisering af historiefaget og dermed fremme, at det igen kommer til at beskæftige sig med "de store spørgsmål" (s. 214), der ellers blot vil blive overladt til historiske sociologer og filosoffer. Langen derimod stiller sig næsten helt afvisende til inddragelse af teori og vil sig i stedet udforske arkivpakkerne i et forsøg på at opspore mangfoldigheden af "mikrohistoriske fortællinger" (s. 192). Det drejer sig om et særdeles aktuelt videnskabsteoretisk stridspunkt, der kunne trænge til en mere indgående drøftelse blandt danske faghistorikere.

BERNARD ERIC JENSEN

INSTITUT FOR PÆDAGOGIK OG UDDANNELSE,

AARHUS UNIVERSITET

INSTITUT FOR KOMMUNIKATION OG HUMANISTISK VIDENSKAB,

ROSKILDE UNIVERSITET

MAIL@BERNARDERICJENSEN.DK

LITTERATUR

- Bekker-Nielsen m.fl. (red.): *Gads historieleksikon* (4. udgave), København: Gad, 2009.
- Collin, Finn & Simo Køppe (red.): *Humanistisk videnskabsteori*, København: Lindhart og Ringhof, 2014.
- Flor, Jan Riis: 'Positivism', i Collin & Køppe: *Humanistisk videnskabsteori*, København: Lindhart og Ringhof, 2014.
- Helles, Rasmus & Simo Køppe: 'Kvalitative metoder', i Collin & Køppe: *Humanistisk videnskabs-teori*, København: Lindhart og Ringhof, 2014, 568-569.
- Jensen, Bernard Eric: 'Dansk identitetshistorie I', *Historisk Tidsskrift*, 92, 1992, 326-52.
- Jensen, Bernard Eric: 'Dansk identitetshistorie II', *Historisk Tidsskrift*, 95, 1995, 75-98.
- Jensen, Bernard Eric: 'Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag', *Historisk Tidsskrift*, 76, 1976, 113-48.
- Jensen, Bernard Eric: 'Et funktionelt kildebegreb – erkendelsesfremskridt eller faglig de-route?', *Historie*, 2009, 89-96.
- Jensen, Bernard Eric: *Historie – fortidsbrug og erindringsspor*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2014.

²¹ Jf. kap. 2 i Jensen: *Historie – fortidsbrug og erindringsspor*.

- Jensen, Bernard Eric: 'Historisme', i Collin & Køppe (red.): *Humanistisk videnskabsteori*, København: Lindhart og Ringhof, 2014, 265-310.
- Jensen, Bernard Eric: 'Selvrefleksion i dansk faghistorie', *Historisk Tidsskrift*, 96, 1996, 85-108.
- Jørgensen, Jørgen: *Indledningen til Logikken og Metodelæren*, København: Munksgaard, 1962.
- Langen, Ulrik: 'Historien er gammel og gerrig', *Temp*, 5, 2012, 144-54.
- Køppe, Simo & Rasmus Helles: 'Empiri og teori', i Collin & Køppe: *Humanistisk videnskabsteori*, København: Lindhart og Ringhof, 2014.
- Pedersen, Jan: 'Forandringens brise', *Historisk Tidsskrift*, 114, 2014, 230-97.
- Zahavi, Dan: 'Fænomenologi', i Collin & Køppe: *Humanistisk videnskabsteori*, København: Lindhart og Ringhof, 2014, 187-222.
- Østergård, Uffe: 'Hvordan skriver man (en) god historie?', *Mod en ny samfundshistorie?* (særnummer af *Den jyske Historiker*), 1986.